

MONTENEGRINSKA HIPERPIREKSIJA

Vukota Babović

Lalić's novels are a product of an author under stress. He is a thinker who had the strength to endure high seismicity of his artistic depictions. Mihailo got into inevitable conflicts with the province of tribal structure. There was no intention of colliding, but it was the consequence of searching for the higher truth. Conflict with the archaic rigidity is the unavoidable finale in the creative process.

1. Susret

S Mihailom Lalićem sam samo jednom sjedio, u zanimljivom društvu, za istim stolom. Bilo je to u andrijevičkim „Komovima“, početkom osamdesetih godina prošlog vijeka. Bijaše čuo da imam u svojoj biografiji, prije tridesete, neke, nazovimo ih tako, vrijedne rezultate. Zato je komentarisao, tobož u ozbiljnoj formi pitanja: „A šta ćeš poslije, kad se život oduži?“. Ovaj kompliment mi je onda prijao, ali se odgovoriti nije imalo šta, budućnost je neprozirna. Sad, kad se ona, skoro sasvim, preselila u prošlost, odgovor se može pročitati i na internetu. Isto, ni ovaj književnik, tada već ovjenčan slavom, nije

stao tog ljeta: dosta pamtljive proze izlazilo je ispod njegove olovke sve do zadnjeg časa. Mene što se tiče, nedokučivo mi je bilo da ću uvrstiti i ove redke o njemu, između prošlih i budućih članaka iz fizike. Eto, dogodilo se. Dani odlaze, svuda i svakome; tok vremena sve nas baca u očajanje; eno je bespokojan i pastir dok bez žurbe posmatra mlaz hladne vode koji se sliva u krblju česme na Margariti, visoko u planini pored Koma.

2. Česma Margarita

Nazdravljajući, neko je za stolom citirao onaj gospodstveni rodoljubivi narodni stih umetnut u jedan Mihailov roman ([1], s. 275) - *Jesi li' pio vode s Margarite?* (Narodnih strofa ima dosta na stranicama Mihailovih romana; ponekad mi se čini da su funkcionalne kao ona kola u *Gorskom vijencu*.) Pisac se radoznalo, diskretno nasmijao i rekao: „Nikad nijesam bio na toj livadi.“ Bili smo lakonogi tih godina i s jednom manjom planinarskom družinom slikali se kod česme Margarite, bio je treći avgust i sabor na Jelića Platnu. Poslao sam fotografiju Mihailu. Ubrzo je stigao odgovor iz Igala, zahvaljivao se i pozdravljao. Dugo sam s pažnjom, donekle očarano gledao čitki rukopis na otvorenoj poštanskoj dopisnici, ta uredna slova pisana bez žurbe zašiljenom grafitnom olovkom. Za navijek sam poslije tog iskustva navukao mrzost na škrabanje, videći ga kao porok nebrižljivih ljudi. Takvih je dosta među nama, uspavljuje nas arija livada i omara.

3. Šopenhauerov uvid

U stvari, Lalić se pridružio našem stolu sa zakašnjenjem. Pješačio je niz planinu, a tamo vrijeme ide drugim tempom. Reče da ga je omamila „arija“, i to ne prvi put i ne samo njega: to je „ono u vazduhu“ od čega smo do zla boga u Crnoj Gori

lažljivi, a tek ponekad dovtljiv i maštoviti. Taj njegov običaj da misli i piše u brdima, na katunima, među borovima, na visovima, osamljen i u tišini, uz bruj vjetra, dublje sam pojmio tek kasnije kad sam kod mladog Šopenhauera pročitao: „Smatram da pogled koji se pruža sa visoke planine neverovatno doprinosi širenju ideja... svi mali objekti iščezavaju, a samo ono veliko zadržava oblik“.

4. Patnja i literatura

A ono veliko, u Lalićevoj perspektivi, bile su prije svega ideje slobodarstva, praćene neizbježnim patnjama koje su ljudi u Trepči, i svuda po Crnoj Gori, podnijeli. Prirodno je bilo da iza herojskog trpljenja i junačkog otpora ostane i bogatstvo u kulturi; ono se taloži i iz proze Mihaila Lalića. To nasljeđe jeste istorijska satisfakcija za nas u Crnoj Gori, ali i šire, za prostor Jugoslavije. Jer, pogledajmo jednostavna fakta:

Mihailo Todorov Lalić rođen je početkom Prvog svjetskog rata. Imao je četiri godine kad je pao u komu izazvanu španskom groznicom. Preživio je košmar i vidio da je „majka sasvim nestala sa svijeta“. Ni države Crne Gore nije više bilo, a rodila se Jugoslavija. Sa sedam godina je siročić: umire i otac, mučenik u austrougarskim kazamatima. Jedva je Mihailo živu glavu iznio iz zatvora i logora prije i za vrijeme Drugog svjetskog rata. Umro je početkom trećeg rata u svom vijeku, kad su neki i nekako ubili u Jugoslaviju. Živio je Lalić koliko i Jugoslavija. Time ga shvatamo i kao jugoslovenskog književnika.

5. Što nam niko neće uzet

Napisao je na hiljade stranica dobre proze, desetak romana, inkubiranih u Trepči, otkrilih u Crnoj Gori, prihvaćenih u Beogradu i Jugoslaviji, i koji su se prelili dijelom i na evropsko

okruženje. To smo pročitali i jasno nam je: Lalić piše o moralnim dilemama suočavanja Crnogoraca s okupacionim mrakom u kojem vrebaju lokalne zvijeri. Boreći se za državu i slobodu u njoj, Lalićevi junaci imaju mrijetu i trljaju oči: njihova država - ponornica ponekad i poneđe je vidljiva, no uvijek, vjeruju, bistra. Trepačko siročće iz Velikog rata izrastalo je u markantnog crnogorskog romanopisca i hroničara napornog ali sjajnog slobodarstva našeg naroda.

Lalićevsko pravdoljubivo slobodarsko podvižništvo je ogledalo našeg usuda. Kad god smo koračali ka безусловnoj nezavisnosti, stizala su upozorenja od drskih uljeza, jednako kao i od domaćih predatora; poruke su uvijek ultimativne: da trpimo silu i nepravdu, ili ćemo dobiti „što nam niko neće uzet“. To „što nam niko neće uzet“ prihvatili smo kao identitetsku cijenu kroz valove istorije. A istorija je vazda amalgam istine i mita.

6. Harmonija je sestra Straha i Užasa

Da je istorija satkana od istine i mita znalo se u stvaralačkoj Lalićevoj laboratoriji. S istinom je književnik izlazio na kraj, svjedočeći i svojim životom. S mitom, bez kojeg nema zanosa i ljepote, niti uspostave kolektivnih simbola, išlo je teže.

Zašto je tako, Đavo će znati (nastanjen je i u Lelejskoj gori [2]). Naše je da iznesemo jedan zamaman primjer iz antičke Grčke (u Grčkoj je Lalić bivao kao sužanj u nacističkom logoru). Priča govori da je Afrodita grčka boginja ljepote i čulne ljubavi. Rođena je iz morske pjene nastale kada je Hronos bacio u more Uranove genitalije. (Svi smo od neke pjene.) Prvi Afroditin muž bio je Hefest. Nije mu ostala vjerna. Napustila je kovača. Udala se za Aresa i dva njihova sina su Strah (Dejmos) i Užas (Fobos). Braća su imala sestru jedinicu, ali kakvu - Harmoniju! To nije sve u Afroditinom burnom životu. Sa Hermesom rodila je Hermafrodita. Voljela je ona i druge

bogove. Živjela je sa Dionisom; imali su sina Prijapa. Voljela je i smrtnike: Adonisa, Anhisa, Faetonta, Buta... Takva bijaše ljepotica Afrodita. Kod nas bi mnogi, oprostite, kratko rekli: kurva. U Grka je to pripovijest u odorama mitskim, koja isijava neugasivu ljepotu.

Sad, Mihailovi književni likovi, heroji njegovog djela, istiniti su. Više od toga, imaju auru Čeovske vizije, koja je bila zanosno živa u godinama kada je Mihailova književna snaga bila na vrhuncu. Ali gerilski lik Vidrića iz romana [3] kako da izraste u legendu helenskih boja ili da sija mutnim žarom južnoameričkih pampasa kad je zatečen u plemenskom montenegrinskom šipražju? Šipražje se ne krči, jer se mnogima *svidaju* neprohodne bogaze.

7. *Neprijatelj Plemena*

U *Raskidu*, Lalić počinje 22. odjeljak u poglavlju *Trava pod kamenom* ovim riječima: „Svijet bi odavno bio sređeniji, bar u jednom pravcu, bar za ljude, kad bi bilo dovoljno znati šta treba da se čini. Ali, na žalost, to nije dovoljno. Ima ih dosta koji znaju šta treba, a čine samo ono što im se sviđa ([1], s. 209)“ Sigurno je autor dosta razmišljao kad se književno sudario sa problemom svidanja. U Limoskoj dolini, to nije površan pojam; mnogo je dnevnog marifetluka u tom našem svidanju. Svidanje će skoro uvijek poraziti racionalnu sliku društvenih veza. Treba nam moderna ustavna država, ali nam se eto sviđa arhaični pojam plemena. Takva je pređa palanačkog tkanja. Da parafraziran Ničea – plemenska zajednica ne bi smjela više biti van okrutnog pogleda na stolu moralnog seciranja. Pa ipak, jeste. Sugađani koji su evo već predugo narogušeni na Lalića, neka čitaju Ibzenovog „Neprijatelja naroda“. Istina koje smetaju, koje su predmet hajke, ima po prilici svuda, od polutara do sjevernog pola. No kad je riječ o hajci, u njoj ima nešto dublje i od banalnosti svidanja.

8. Hajke u palanci

Hajka je u Lalićevom iskustvo ono sangvinično zalijetanje na modernost, kreativna težnja koju hajkači doživljavaju kao atak na međe svoje mentalne okoštalosti. Paradigma hajke [3] jedna od nekoliko kruna romaneskne Lalićeve produkcije. Upravo motivom hajke on je ostvario jedan od prepoznatljivih rukavaca kojima crnogorska književna baština pokušava da korespondira sa relevantnim civilizacijskim temama na Zemljinom šaru. Evo Darwinovih rečenica, o kojim valja razmišljati u ovom kontekstu: „It has been said, that the love of the chase is an inherent delight in man – a relict of an instinctive passion. If so, I am sure the pleasure of living in the open air, with the sky for a roof and the ground for a table, is part of the same feeling; it is the savage returning to his wild and native habits.“ ([4], p. 478).

Vidimo, nije sav otrov u ideologiji. Uopšte ne. Prepoznajući hajkače kao usplahirene odrode koji (kamufilirajući svoje nakane) nasreću na egzistencijalne premise društva, Lalić ih ne može slikati drugačije do posredstvom grupnog portreta sa spoljašnjim krugovima agresije – trupe intrudera teže da internom nesojluku navuku lažnu šubarau autentičnosti. Hajka je feniks - zlo; Lalić je daleko od iluzije da se ona može istrijebiti (kao lepra, na primer); mogu se i moraju razvaljivati polozi u kojima se ona u nezgodni vakat izleže da još jednom arlauče uz planinske bogaze, obodom bukovih pa smrčevih šuma, pored pećina, sječivom klanaca, livadama pored torova, zelenilom uz rijeke.

9. Svijetlost zavičajne korone

Na zavičajnom planu, Lalić nas je zadužio i važnim oneobičavanjem objekata, predmeta, toponima, ...Ti elementi ulaze u njegovu priču i počinju svoju „nematerijalnu“ egzisten-

ciju. Pisac ih je „preobukao“, dao im je koronu, bez koje nema one eteričnosti iz koje zrači skoro optička pozlata generacijskog samopoštovanja. Lalić je fiksirao elemente lokalne istorije i vezao ih za materijalni supstrat zavičaja. Rijeka Lim, džada kroz Trepču, osnovne škole naših sela, kafane ispred zadružnih domova, smrče Smiljevice, grob heroja Milana Kuča – sve je to poraslo u izmaglici simbola i legendi, dobilo auru kroz pripovijedačku aktivnost Mihaila Lalića. Taj literarni rad bio je po rezultatu uspješan, po procesu nužno stresan, budući beskompromisan.

10. Eridin porod, crnogorska svojta

Zaista, Lalićevi romani su proizvod jednog autora pod stresom. On je mislilac koji je imao snage da podnese visoku trusnost skojih umjetničkih slika. Mihailo je ušao u neizbježne konflikte sa palankom plemenske strukture. To nije namjera sudara, već posljedica traganja za istinom visokog nivoa. Sukob sa arhaičnom užtogljenošću jeste neizbježno finale u kreativnom postupku. Kao Niče, Mihailo Lalić je *zahtijevao* stres (nije to samo prihvatanje rizika stvaralaštva). Bez spisateljskog stresa, imali bismo bljutav proizvod.

Zna se da se jednom prilikom, dok se peo ka jednom crnogorskom vrhu, pred književnikom, na uskom čukaru, ispriječilo goveče. Nije se moglo dalje. Neočekivani užas se nije mogao ni preskočiti, kao što je kao dječak jednom u Trepči uspio da preskoči splet otrovnica koje su se iznenada pojavile na njegovoj stazi ([5], s.70). Ove prepreke koje su se dvaput ostvarile, jednom u ranom djetinjstvu (zmije koje palacaju), drugi put pred sunovrat starosti (podivljalo rogato goveče), moćni su simboli njegovog života, koje valja zapamtiti. Umjesno je da se sad sjetimo još jedne grčke mitske slike.

Erida je boginja nesloge (kći Noći). Ona juri bojnim poljem, najprije gotovo neprimijetna, a potom raspaljuje ratni metež ([6], s.141). Ne mogu propustiti da ne imenujem Eridin porod, nama je milina svašta znati o svojiti: Tegoba, Zaborav, Glad, Bol, Ubistvo, Tuča, Bitka, Krvoproliće, Svađa, Laž, Bezakonje, Zaslijepljenost, Krivokletstvo. Eridi je bliska djelatnost spletkarenja putem janičarskog poganluka.

11. Predatorstvo

Mihailo Lalić je mnogo pisao o „pasjaluku janičarenja“. Ne, ipak dajte da to zovemo „moral poturica“. Ovaj termin, kako ga ja upotrebljavam, nema etnički šmek. Riko Gizdić iz *Hajke*, onaj što vija po Jelovici i Turjaku svoje sugrađane iskoračivši u crnim čizmama od sedam milja pred regularnim okupatorskim trupama, šta je on nego poturica (u škripcu zidanomostovske kalvarije pokušaće da obuje *crvene* čizme oslobodilaca!)? Na jednom mjestu Lalić direktno piše da je dotični uhvatio nešto škole u Srbiji i došao u Kolašin da širi Srpsku zamisao! (Đurišić je išao prvo do Draže da čuje instrukcije, pa tek onda organizovao teror u Vasojevićima. Primaio je depeše sa uputstvima. Slao je depeše sa izvještajima.) Naglasimo: Lalić (prvi dobitnik Njegoševe nagrade) jeste nastavljajući značajne *Njegoševe* teme poturčenjaštva.

Znamo kako je nastala riječ *kvisling* (neko u službi tuđina, a protiv interesa svoga naroda). Danas niko ne misli rđavo o Norvežanima na bazi puke upotrebe toga termina. Vikund Kvisling samo je nevoljno pozajmio ime jednom fenomenu. Pojam se oformio i stekao svoju autonomiju, postao snažan simbol koji se ne veže za mjesto nastanka. Lalićev diskurs je nad-ideološki; jer je tema neideološka (kao tema časti, ljudskosti i sl).

Bitno je ovo: ni pojam *poturica* ne smije danas da ima nacionalni predznak. Što se to ignoriše, krivi su šovinisti koji ne daju da se pojam lingvistički osamostali i simbolički sazri.

Ovdje je on shvaćen lokalno, nepotrebno ataširan isključivo pojmu muslimanstva. Trebalo je davno da ojača simbolička kičma riječi poturica. Termin mora postati etnički neutralan, kao termin kvisting! Petrifikaciji riječi poturica doprinijelo je površno a nerijetko jetko tumačenje *Gorskog vijenca* u ključu dnevne politike. „U racionalnoj raspravi nemoguće je osporiti da centralno Njegoševo djelo, *Gorski vijenac*, govori o *istrazi poturica, čišćenju Crne Gore od muslimana*.“ Ovo je stav savremenog crnogorskog književnika [7].

Otkud intelektualcima ovako moćna vremenska mašina koja melje li melje nesamjerljive pojmove iz raznih vjekova i pravi „korektan“ zalogaj (ukusan, odveć ukusan) po mjeri današnjeg švedskog stola ideologije ljudskih prava? Čini mi se da je na mjestu ironija u jednom komentaru Nikolaidisovog članku [8]: „U Amerikama svako malo raspravljaju hoće li se iz kakve biblioteke *Lovac u žitu* eliminisati. Brižni čitaoci uočavaju dramatične rasističke delove u delima Žila Verna. Samo je pitanje dana kada će udruženje vatrogasaca zatražiti istragu pesama Branka Miljkovića, a Građevinski fakultet u Beogradu zahtevati zabranu poziva na strukovno samoubistvo u pesmi *Ljubav zidara* Karla Sandberga.“ Možda bi bilo cjelishodno:

Afirmisati upotrebu alternativnog pojma, *predatorstvo*! Ima tu jedan slučajni smisaoni rukavac koji baš zgodno zvuči. Suština Njegoševog diskursa je slobodarstvo koje je antiteza predatorstvu. Ni kod Lalića nije riječ o sukobu dva legitimna civilizacijska modela (dvije vjere). Zasluga je ova dva autora što su na našim prostorima umjetnički snažno afirmisali moralno živu temu predatorstva.

12. Migudovi spomenici

Spomenici pored naših džada, i po brdima, kakvi su? Neki su prosto zapušteni, a neki su falsifikati, antilalićevski po duhu i

namjeni. Žalosno je i jedno i drugo. U sklopu prave oslobodilačke tradicije je, na primjer, zanimljivi spomenik narodnom heroju Milošu Komatini; ili spomenik ustanicima protiv fašističke okupacije 1941, pored puta blizu Sitne Luke. Neke čudne sorte građana skoro da su posve opoganile i oroštiljile te loku acije. Ne vidimo da državne institucije dovoljno štite ta mjesta kulture sjećanja. Onda se dešava još nešto gore. Niču preko noći kao aveti crne mermerne ploče sa naučno neutemeljenim porukama crnogorskom narodu. Srpski vožd Karađorđe imao je kampanju čak do Sitne Luke u Crnoj Gori? Koje trupe su vodile sboj na Rudešu u Budimlji? Šta to nauči crnogorski đak dok pješaci sa Police, ili iz Trešnjeva i Zabrđa, do Beranskih škola? Jezikom mlađarije, u maniru glumačkog velikana Z. Radmilovića reklo bi se na sve to - ajde? Još uvijek se nedovoljno zna, ali nije ni nepoznato, za bestidne kampanje da se potre original crnogorske kape. Lalić veli, uz pomoć džandara vezli su se tuđi simboli na vrh crnogorskih glava. Sad, spomenici su kape istorije i kulture. I te se kape falsifikuju!?

Pominje se u *Epistolama* pitoreskni manipulator Migud; on zavjetno nešto besjedi mladom Laliću, i njegovim drugovima brucošima, pa hajde da ga čujemo: „Bila se tu između nas i Srbije ispriječila velika turska carevina, granica je bila na Vinickoj – karaula odmah iza brda, na dva kilometra puta. Ne daju askeri da se prođe, pucaju čim koga vide. Ko krene da pređe bez pasoša, mora noću da se prokrade. Danju spavaš u šumarku i paziš da te čobani ne nađu, a noću zaždiš sa putovođom dok zapjenušaš od umora. Ali sad više nije tako, nek je za to hvala Bogu, Kralju i narodu. Njegovo nam je upravljanje i komanda odagnala Tursku s praga, odbila je prema Aziji, raširila horizonte, stvorila putove, dovela prugu željezničku već do Peći – sjedneš u voz, pa si do zore u Topčideru...“

Još naglašava Migud da smo sve te olakšice „dobili nezasluzeno“. Sad nagradno pitanje: čijeg Kralja „nezasluzena

milost“ nas je stigla? Da su neki akademici pročitali Lalića, mislim isto bi pisalo na „spomeniku“ na Rudešu, kao i sad što piše, ali bi bar doktori istorije imali noćne more. Marko Vešović, koji od prilike do prilike rado citira Lalića i Zogovića, Vasojeviće (sic!), našao je i rečenicu Lalićeve rezignacije: „Crnogorska komedija, lišena humora“.

Tek, onaj spomenik za Đulju Marka Miljanova, nikad ne podigosmo ([9], s.22)? Ne gubimo, međutim, nadu. „A za ođen neka ovoliko“:

Skadarski vezir, koji je pokrenuo vojsku da pokori Kuče, nudi izbor crnogorcu Đulji Jovanovu: barjak carski (da ga nosi kao izdajnik) ili konopac (za na grlo). Đulja kaže: „Pomozi bože, hoću konopac na grlo, a ne barjak na Kuče!“ Odbio je ciničnu ponudu, da se predomisli, i tresnuo nogama u šticu, ‘te se prevrnuo’. Običan čovjek Đulja našao je u sebi snage da kaže: „Sam ću ja, pašo, mać šticu...“ Jedno od najpoznatijih samoubistava u našoj literaturi. Etički potencijal ovog samoubistva se ne smije zagubiti, jer se društvo razboli: Bilo je to doba kad predatora nije bilo lako naći, kao u potonjim svjetskim ratovima... Previše predatora, možda banalnih?

13. *Ba(ha)nalnost zla*

Godine 1963. skovala je Hana Arent sintagmu *banalnost zla* [10]. Ona veli: „Krajnja zloba, patologija ili ideološko ubjeđenje nijesu nužni kako bi pomogli pojedincu da počini beskrajno zlo“. Ovaj kontroverzni uvid su zadnjih godina razobručeno popularisali činovnici nevladinih organizacija. Lalić je, naravno, znao za tok suđenja Hitlerovom saradniku. Tih godina, ili nešto malo kasnije, pisao je „Pramen tame“ [11]. Riko Gizdić jeste banalan, ali i impulsivan gad, opak tip. Ajhman može dijelom reći da je službenik Trećeg Rajha i nacističke države, ubica - birokrata. Čiji je Riko namještenik? Lalić uviđa razliku i daje

dublju umjetničku sliku, složenije romaneskno tumačenje domaćeg zla. Lalićeva analiza kompleksa zločina je dubinska. On slika ubojičin nabusit karakter, nasilnički impuls. Svakako je on ekstraordinarni četnik i ideološki blesan. Lalić gradi portret zločinca iz nekoliko slojeva. a) Nevaljao pojedinac, zločinac iz koristoljublja b) Rđava porodica, lopovski nakot c) Komedijaško pleme (lišeno humora), d) Ruševna država grozdenih krstova. Sve to skupa nema zajednički sadržalac u vidu banalne prosječnosti koja je tek slučajem načepila na kljusu društvenih stega i institucija. Dakle, ne pomaže nama esejistički sažetak (zlo je banalno), sve i da je korektan. Balkanska zla banalnost ima porijeklo, strukturu, genuzu... Kod nas, i montenegrinsku hiperpireksiju.

14. Navala krvi u mozak

Donekle neočekivano, Lalić piše u romanu *Pramen tame* o hiperpireksiji. On stavlja dvonošcu Riku u usta ([11], s.249) jedan bitan argument: „I onda, ima jedna bolest što se zove hiperpireksija, jaka navala krvi u glavu – praksa mi je bila takva da sam s njom imao mnogo posla. Svi Malisori i svi Crnogorci, i polovina Hercegovine boluje od toga. Ne može taj mirno, nema kad polako, odjednom mu šikne krv u glavu, smrkne mu se pred očima i on više ne zna šta radi – više, riče, hoće s neba pa u rebra, eksploDIRA ili udara glavom u zid dokle glavu ne razbije sebi ili drugom, ili dokle ga ne umlate ona braća naokolo što umiju malo bolje da razmisle...“. Pominju se i oni prigodni Njegoševi stihovi, prvo: „A ja zebem od mnogo mišljenja.“, a onda i „Ko razgađa, u nas ne pogađa...“. Na strani 268, ponovo: „Može mene da uhvati nastup, napad, bolest jedna što se zove hiperpireksija, navala krvi u glavu, na mozak, a onda se meni smrkne, pa mi ruke same rade i ne zna se šta će da učine, ne sudim njima“.

Stručni tekstovi preciziraju da je *hyperpirexia* ekstremni porast tjelesne temperature, najčešće zbog ICH sindroma (intracranial hemorrhage), krvarenje u lobanji. U ovo stanje dovode povrede glave, hemoragični udari i sl. Lalić poseže za ovom medicinskom terminologijom da naslika plahovitu narav podkomovskog, podturjačkog, poddurmitorskog življa. Opis je na granici grubog, ali je pamtljiv, prelazi u stilsku figuru koja je izražajna. Ne možemo reći da sintagma *montenegrinska hiperpireksija* ne pogađa cilj: ta stršljenska strunjenost, strma manijakost, veselost u srljanju ka maglovitom, nepromišljenom cilju (drhtavica, *fever* od mišljenja, neuroza razgađanja). Nema ovdje ništa zazorno, meni pomaže lalićevski opis navale krvi u mozak, bez dijagnoze pojave nema njene kontrole, preporučujem. Jer iza Lalićevih literarnih slika uvijek ide blagorodni, ateistički, empatički iscjeliteljski šapat: „Dabogda bolji bili“.

15. Brbljiva ćutnja

Mihailo Lalić je romanopisac, prozaista. Kao i mnogi u mladosti kušao se u stihovanju. To ga je brzo prošlo, njegova introspekcija je od kvalitetne vrste. Ovdje ili ondje vidimo tobož učene ljude da sjede i besjede o liričaru Laliću. Ta, žalosne li pojave, kukala nam jatka! Ali uočite jednu pravilnost: u tim salama su „analisti“ vazda petrifikovano isti, vrte se oko okruglog stola e da ne bi išta relevantno rekli, na primjer o prijekojoj potrebi čitanja „Pramena tame“ u Andrijevići, Beranama i Crnoj Gori. Vrte se u tom dolapu e da bi plemenski zagušljivo ćutali o tragičnom rasapu. Pa dobro, ko stvarno pažljivo čita Lalića naći će nerijetko u njegovim proznim slikama i dobru liriku. Vršio sam sporadično ovakve probe: neke Lalićeve pasuse sam prelamao, kao da su pjesme u pitanju. Ne ispadne loše. Ali, neka.

16. Sklanjaj decu majko moja

O stilu i jeziku kod Lalića govorili su mnogi. Iznosim samo dvije lične opservacije. Sjajno opisuje Lalić jedan svoj djetinji strah, *Angst* (rekli bi na Bečkim klinikama). Iz potaje, u kući, gleda dječak s tetkom i majkom kroz zvirinke prozorskih zastora: ide čovjek pored rijeke. On kod Lalića ima ime i prezime, Veljko Čukić iz Trešnjeva. „Na prvi pogled ništa naročito: rijeka i, s one strane, šljive, kuće, uzbuna među kokoškama ispod oraha; putem korača osrednji čovjek u plavetnim dimijama i crvenom džamadanu, za njim Švabe s puškama i torbacima...“. Ekspedicija koja pljačka i za sobom sije glad i smrt. Sad, sjetimo se antologijske pjesme Brane Petrovića *Ide čovek pored reke*, i stihova tamo [12]: / Ide čovek majko moja najstarija država / ide crkva porušena ide lađa bez posade / Ide groblje svih vremena prah i pepeo / sklanjaj decu majko moja ide zločinac /. Kakav potresni literarni dublet!

Lalićeve *Poslanice* su nezavršen rukopis. No, kraj teksta ne liči na provaliju u zapisu; moralno je uzvišen, stilski vješto sveden. Slobodoljubiva omladina ratuje u Beogradu s zlosrećnim dinastičkim rektorom Vladimirom Čorovićem, „osvjedočenim neprijateljem Crnogoraca“. Studenti dopadaju nacističkog zatvora. Šef predatorske policije u posrnulom *Judenfrei* Beogradu, „dvonožni“ zločinac Dragi Jovanović provocira uhapšene mladiće i девојке: „Čemu se to nadate vi?“. Književnik ovdje prekida ispovijest, „uskraćeni“ smo za dijalog s izrodom. Zbilja, čemu se to nadaju oni koji „ne ljube lance“, od pamtivijeka, od Spartakovih očajnika do slobodoumne omladine na Beogradskom univerzitetu? Postavljeno je cinično retoričko pitanje i Lalić je prosto odložio svoje gospodstveno crnogorsko pero.

17. Nema jednog grafema?

Mnoštvo ćorovića se okomilo na dva nedužna crnogorska fonema. Bez ostrašćenosti, primjećujem: Izgovorite prezime *Lalić*. Ovo prvo L ne izgovara se kao i drugo L. Saradnja jezika, zuba i nepaca u usnoj duplji, dok vazduh struji iz pluća preko glasnih žica, drugačija je kod formiranja drugog L. To nije onaj fonem u riječi *lav*. To nije fonem u riječi *ljubav*. To je fonem u toponimu *Lelejska gora*. Slovo za ovaj fonem nije sada u društvu postojeća crnogorska 32 grafema, možda sa nekim razlogom. Kome bi smetalo i da jeste?

Jezik je monument zajednice. Jezik je vezivno tkivo kulture. Pregnuće za jezik, za kulturu, za spomenike u najširem kontekstu – bilo je i biće antifašistička orijentacija i akcija. U djelu Mihaila Lalića je to umjetnički čisto i pojmovno jasno.

Literatura

- [1] Mihailo Lalić, *Raskid*, Narodna knjiga Cetinje 1955.
- [2] Mihailo Lalić, *Lelejska gora*, Nolit, Beograd 1962.
- [3] Mihailo Lalić, *Hajka*, Nolit, Beograd 1965.
- [4] Darwin, *The Voyage of the Beagle*, Wordsworth classics, Wordsworth Edit. Lim., 1997.
- [5] Mihailo Lalić, *Epistolae seniles (staračke poslanice)*, Srpska književna zadruga, Beograd 1995.
- [6] Dragoslav Srejšević I Aleksandrina Cermanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Srpska književna zadruga i javno preduzeće Službeni list SRJ, Beograd 2000.

[7] Andrej Nikolaidis, „Jedan narod, jedna vjera, jedna istra-
ga“, sajt: *e-novine.com*, 9 decembar 2013.

[8] Miloš Babović, „Vrag je Njegoš...“, sajt: *e-novine.com*, 12
decembar 2013.

[9] Marko Miljanov, *Primjeri čojstva i junaštva*, Studio 104,
Beograd 2000; Priča broj 6.

[10] Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the
Banality of Evil* (1963). (Rev. ed. New York: Viking, 1968.)

[11] Mihailo Lalić, *Pramen tame*, Prosveta, Beograd 1970.

[12] Nenad Grujičić, *Antologija srpske poezije (1847-2000)*,
Sremski Karlovci 2012.